

СПРИЙНЯТТЯ КРИЗИ: ПІДХОДИ ТА ОЦІНКА АНТИКРИЗОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розглянуто два підходи до оцінювання суспільством сприйняття кризи: соціологічні опитування та аналіз фактичних даних. Подано результати міжнародних проектів: *WIN Crisis Index* («Всесвітнього барометра фінансової кризи»), індексу антикризової ефективності (*Anti-crisis effectiveness index*), індексу «Глобального барометра надії та відчаю» (*Global Barometer on Hope and Despair*), індексу «Барометр довіри» (*Trust Barometer 2012*), основним завданням яких є оцінка сприйняття фінансово-економічної кризи у різних країнах світу.

Ключові слова: індекс кризи, антикризова ефективність, рівень довіри.

Світова фінансова криза 2008–2009 рр. за своїми масштабами та системністю залишила після себе багато питань, які ще тривалий час обговорюватимуть науковці та практики в багатьох сферах діяльності. За достатньо глибокого та ґрунтовного осмислення джерел і факторів кризи, зокрема, й у працях вітчизняних фахівців С. Аржевітіна, О. Барановського, В. Гейця, І. Кравченко, В. Міщенко, Т. Смовженко, А. Шаповалова недостатньо висвітленими залишилися питання про те, як суспільство сприймало кризові негаразди в економіці своїх країн та у світі загалом. Крім того, хоч і є значна кількість публікацій, у яких описано необхідні, планові чи першочергові заходи з боротьби з кризою, на жаль, звітів щодо ефективності більшості з них громадяни, як правило, не отримували. Недооцінка суб'єктивного фактора – поведінки економічних агентів, що у період кризи діють нерационально, провокувало ризик додаткового чинника нестабільності.

У контексті зменшення негативних наслідків кризи чи запобігання наступної її хвилі, питання сприйняття суспільством кризи, що є метою цієї статті, є актуальним та має прикладне значення. Для макроекономічного аналізу така оцінка дає змогу визначити незадіяні резерви, оцінити потенціал і можливі темпи зростання економіки; для бізнесу та окремих громадян – оцінити ризики в процесі прийняття рішень. З погляду дослідження процесу розгортання кризи – дає інформацію щодо формування негативних очікувань, котрі можуть виступати й інформаційним каналом передачі кризи, і її суб'єктивним фактором, оскільки недовіра може провокувати паніку, уповільнювати дію антикризових заходів, тобто сприяти подальшому протіканню кризи.

Сьогодні у світовій практиці оцінювання сприйняття кризи виділяють два підходи: соціо-

логічні опитування та аналіз фактичних даних. Перша методика базується на побудові індексів, які дають емоційно-психологічну оцінку; її перевага в тому, що вона дає можливість оцінити мотивацію суб'єкта при прийнятті рішень, тобто зрозуміти, як сприймають ситуацію окремі споживачі чи виробники. Здебільшого такі індекси характеризують не вчинки, а здатність до цих вчинків, іншими словами, це спроба оцінити оптимізм суб'єктів. Слабким місцем такого підходу є те, що поза увагою залишаються фактори, що мали безпосередній вплив і сформували позицію респондента. У такому випадку однакове значення індексу (за різними країнами чи групами опитаних) може бути отримано в результаті дії зовсім різних чинників. Крім того, ефективність такого підходу значною мірою залежить від достовірності отриманої інформації, адже відповіді респондентів можуть дуже варіюватись залежно від того чи довіряють вони компанії, яка проводить опитування, а отже, ризик істотного викривлення ситуації. У випадку, коли висловлена думка і реальні дії респондентів не збігаються, більш ефективним є другий підхід, що базується на аналізі фактичних даних. У такому випадку методика побудови зведених індексів є більш прийнятною, оскільки аналіз даних дає змогу виділити тенденції, а також виокремити емоційні сплески [1].

Серед вдалих спроб оцінювання кризи, перш за все, варто назвати розробку міжнародної дослідницької мережі *Worldwide Independent Network of Market Research* (WIN), що представила Індекс кризи (*Crisis Index*), який відомий як «Всесвітній барометр фінансової кризи» [2–4]. Побудова індексу базується на результатах соціологічного опитування, основна ідея якого – оцінка сприйняття фінансово-економічної кризи в різних країнах. У ході проекту *WIN Crisis Index*

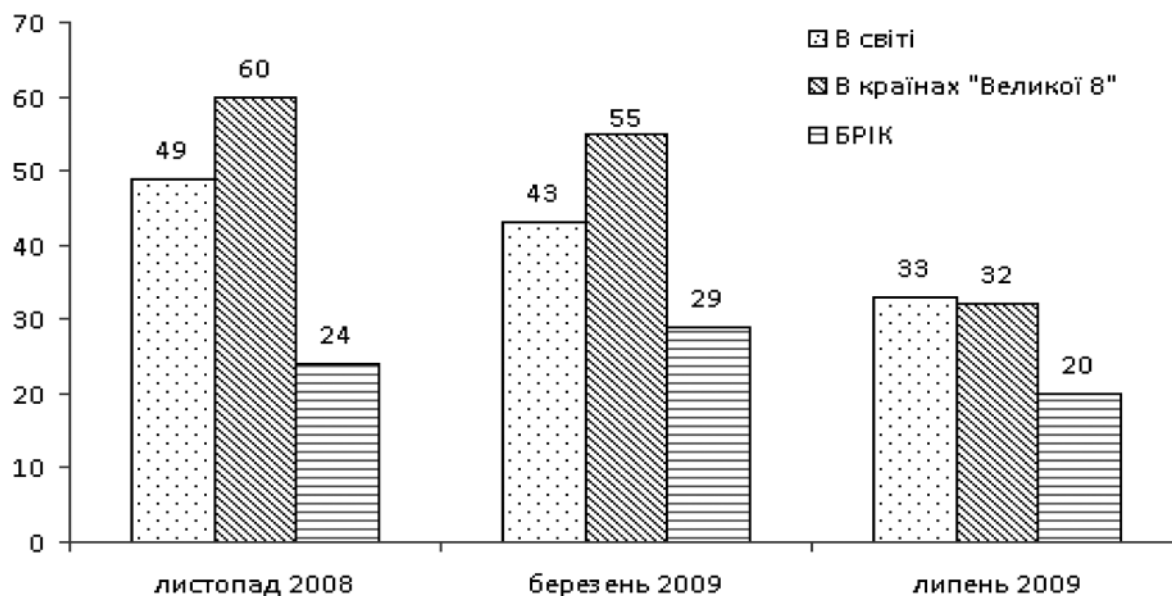

Рис. 1. Частка респондентів, які вважали, що економічна ситуація погіршиться, %
Джерело: [3].

було одночасно опитано велику кількість респондентів, зокрема, під час першої хвилі (листопад 2008 р.) – 14555 із 17 країн світу, четвертої (жовтень 2009 р.) – 23659 із 24 країн. Передбачалося, що опитування відбуватимуться щотри місяці, за 2008–2009 рр. реалізували 4 етапи. Серед країн-учасниць проекту були виділені групи країн «Великої 8» (G8): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, Велика Британія і США, а також БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай).

Респонденти відповідали на такі запитання:

- Як ви вважаєте, чи зміниться економічна ситуація у вашій країні у найближчі 3 місяці: поліпшиться, не зміниться, погіршиться?
- Через 12 місяців доходи вашої сім'ї зростуть, не зміняться, знизяться?
- Це вдалий чи поганий час для купівлі житла?
- Ваш рівень довіри до антикризової політики держави (від 1 «повністю не довіряю» до 10 «повністю довіряю»).
- Ваш рівень довіри до банківських інституцій (від 1 до 10).
- Ваш рівень довіри до стабільності на ринку цінних паперів (від 1 до 10) [2].

Як засвідчили результати опитування, майже половина респондентів (49 %) важко сприйняли розгортання кризи, вони песимістично оцінювали економічну ситуацію у своїх країнах; тільки 12 % з усіх опитаних на початку кризи вважали, що ситуація може поліпшитись. Слід зазначити, що на кінець 2008 р. найбільшими песимістами були громадяни Франції (66 %), Німеччини (68 %), Великої Британії (78 %) [2]. Показники довіри до фінансових інститутів під час кризи

різко знизилися: після подій 2007–2008 рр. люди не вірили у стабільність ринку цінних паперів – у 10 із 17 країн показник довіри до ринку цінних паперів не перевищив середнього рівня у 4,0 бали; середній показник довіри до банків по країнам склав 5,3 із 10 балів [2]. Дані порівняння трьох хвиль опитувань показали, що за період із листопада 2008 р. по липень 2009 р. кількість песимістів у світі значно зменшилася до 33 % (рис. 1).

Найбільш оптимістичними були респонденти в країнах БРІК. Цей оптимізм було підкріплено довірою до уряду: респонденти у трьох із чотирьох країн – Китаю (7,0 балів із 10), Бразилії (6,7), Індії (6,6) – показали найбільшу віру в те, що їхні лідери подолають кризу [3].

Якщо розглядати результати міжнародного дослідження за регіонами, то найвищий рівень оптимізму при оцінці перспектив своїх країн, за даними експертів російського Центру Гуманітарних досліджень, продемонстрували респонденти, що проживають на близькому Сході, а найменший – в Європі (табл. 1). Аналізуючи результати опитувань за окремими країнами, помічено, що найістотніша різниця між часткою позитивних та негативних прогнозів (за 4 хвили опитувань) зафіксована в ОАЕ (+25 %), Бразилії (+20 %), Канаді (+19 %); найбільша частка песимістичних відповідей в Ісландії (59 %) та Румунії (59 %) [4].

Оцінюючи сприйняття кризи експерти, що розраховували «Всесвітній барометр фінансової кризи», зауважували, що криза негативно вплинула не тільки на фінансове благополуччя, а й на психологічний стан людей – більше половини

(54 %) респондентів у світі зазначили, що під час економічної кризи вони відчували: депресію – 18 %, порушення сну – 26 %, тривогу – 40 %, стрес – 40 %. Зокрема, в Росії четверо із десяти (41 %) респондентів відчували тривогу (страх); чверть (24 %) росіян зазначили, що кризові часи змушують їх переживати стрес, у 17 % бувають депресії, а кожного десятого (10 %) – безсоння [3].

Таблиця 1. Середні значення за регіонами: розподіл відповідей на запитання щодо змін економічної ситуації

	Зростуть, %	Не зміняться, %	Знизяться, %
Північна Америка	36	46	14
Латинська Америка	32	44	20
Близький Схід	29	49	11
Азійсько-Тихоокеанський регіон	26	43	26
Східна Європа	25	44	20
Західна Європа	17	55	23

Джерело: [4].

Серед факторів, які було взято до уваги, скорочення витрат стабільно зафіксовано у всіх категоріях опитуваних. У середньому більше половини (54 %) споживачів скоротили свої витрати в основному на одяг, взуття, аксесуари, розваги, великі покупки. Об'єднавши три ключові показники – економічні очікування, емоційний стан і скорочення витрат споживачів – аналітики WIN поділили країни, які брали участь у проекті, на кілька груп:

- оптимістично налаштовані, незначною мірою скоротили витрати, психологічно стабільні: Бразилія, Канада, Індія;
- оптимістично налаштовані, незначною мірою скоротили витрати, однак емоційно подавлені кризою: Китай та Росія;
- оптимістично налаштовані, психологічно стабільні, однак значно скоротили витрати: Австралія;
- оптимістично налаштовані, проте психологічно нестабільні, значно скоротили витрати: Саудівська Аравія, Ліван, Корея, США;
- песимістично налаштовані, значно скоротили витрати, однак психологічно стабільні: Італія, Велика Британія;
- песимістично налаштовані, не дуже значно скоротили витрати, однак психологічно нестабільні: Німеччина;
- песимістично налаштовані, значно скоротили витрати, психологічно нестабільні: Франція, Японія, Мексика, Аргентина, Ісландія [3].

Загальні результати, отримані упродовж чотирьох етапів дослідження і побудови *WIN Crisis Index* дали підстави аналітикам стверджувати, що мешканці більшості країн, які брали участь у

глобальному опитуванні, вже налаштовані більш оптимістично і до споживачів поступово повертається впевненість.

Слід наголосити, що будь-які соціологічні опитування є все ж таки суб'єктивними оцінками. Однак респонденти під час формування відповідей на поставлені запитання значною мірою орієнтуються на статистичну інформацію щодо економічного стану в країні, роблять власні висновки стосовно результативності дій влади з боротьби з кризою. Отже, другий підхід – аналіз фактичних даних – в оцінці сприйняття кризи є не тільки самостійною складовою, а й базою для підвищення достовірності результатів опитування.

Серед статистичної інформації, яка в агрегованому вигляді представляє результати масштабів кризи та успішність боротьби з нею, доречно виділити *індекс антикризової ефективності (Anti-crisis effectiveness index)*. Цей індекс – одна із вдалих спроб російської компанії ФБК, що є членом міжнародної мережі аудиторів та консультантів *PKF (Accountants & Business Advisers)*, оцінити ефективність антикризової політики. Оскільки криза впливає на всі сфери життя, то й основна ідея індексу – врахувати не тільки економічні, а й соціальні показники, що відображають відповідні зміни у цей період [5].

Для того, щоб забезпечити достатній рівень об'єктивності, проведено порівняльний аналіз країн і відібрано значну кількість показників, із метою не тільки зміни цінних співвідношень, обсягів виробництва і торгівлі, а й також соціальні характеристики економіки. Серед вимог до відібраних індикаторів була їх регулярність, повне відстеження офіційними статистичними органами та доступність у відкритих джерелах. У результаті було використано такі показники, відсоткові зміни яких, порівняно з аналогічним періодом попереднього року, стали вхідними даними для індексу:

- макропоказники: ВВП, інвестиції в основний капітал, міжнародні (золотовалютні) резерви;
- реальний сектор: обсяг промислового виробництва, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції;
- торгівля: оборот роздрібною торгівлі, зовнішньоторговельний оборот, імпорт, експорт;
- динаміка цін: індекс споживчих цін, індекс цін товаровиробників;
- соціальна сфера: рівень безробіття, реальна заробітна плата;
- фінансова сфера: фондовий індекс [5].

Зведений індекс антикризової ефективності становить суму змін (відцентрованих за середнім значенням групи) відібраних показників, зважених за допомогою методу головних компонент, оскільки обрані індикатори різною мірою характеризують успішність протидії кризи. Зна-

Таблиця 2. Динаміка Індексу антикризової ефективності

	2008						2009					
	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6
Велика Британія	-0,458	-0,484	-0,504	-0,039	0,368	0,119	0,523	0,898	0,398	1,193	0,279	0,591
Франція	-0,341	-0,434	-0,5	-0,146	0,109	-0,21	0,48	0,295	0,103	0,412	0,155	0,327
Німеччина	-0,457	-0,421	-0,473	-0,126	0,054	1,134	0,192	0,418	0,374	0,555	0,122	0,326
США	-0,745	-0,331	-0,324	0,038	-0,088	0,097	0,084	0,398	0,199	0,581	0,133	0,316
Канада	-0,358	-0,352	-0,491	-0,03	0,631	0,239	0,346	0,553	0,44	0,719	0,069	0,19
Казахстан	0,408	0,161	0,477	1,09	0,147	0,955	0,059	-0,696	0,199	0,248	-0,046	-0,247
Російська Федерація	1,111	1,066	0,102	-0,443	0,032	-0,247	-0,6	-1,048	-0,258	-1,048	-0,172	-0,411
Україна	0,84	0,794	1,712	0,345	-1,252	-1,087	-1,083	-0,819	-1,269	-2,661	-0,539	-1,092

Складено за даними ФБК.

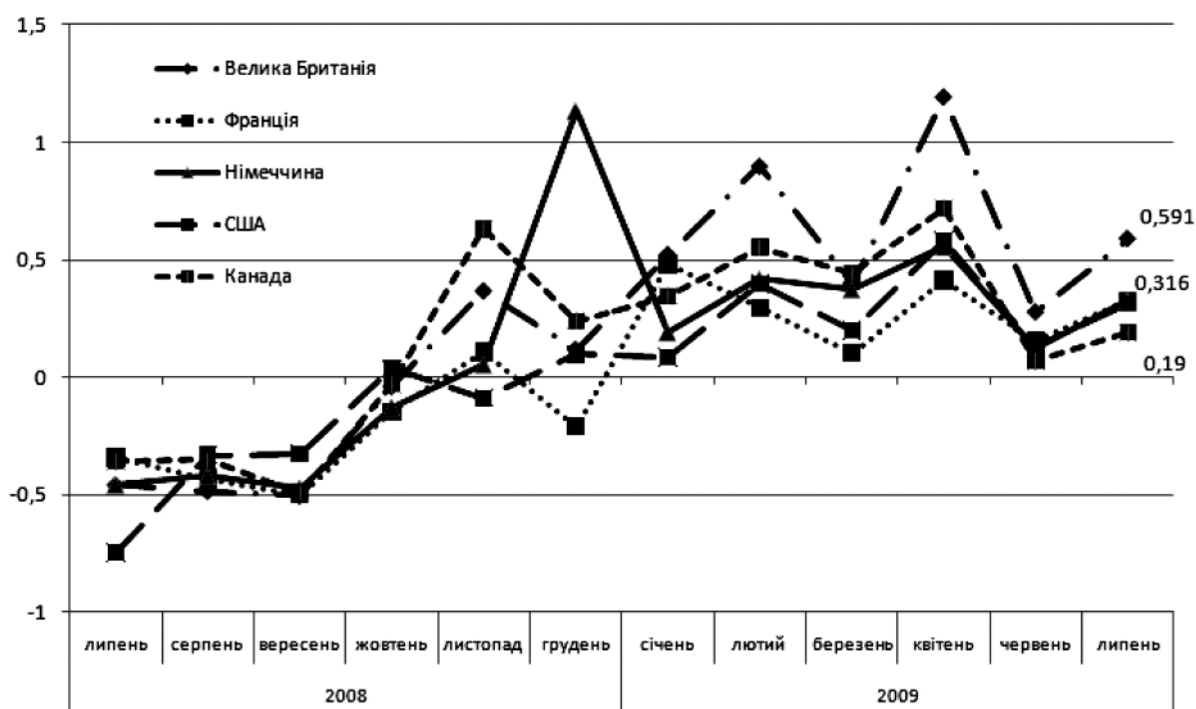

Рис. 2. Динаміка Індексу антикризової ефективності окремих країн з розвинутою економікою
Побудовано за даними ФБК.

чення індексу може приймати як від'ємні, так і додатні значення, а для гіпотетичної країни з показниками, що дорівнюють середнім значенням по групі, він має 0 значення.

У табл. 2 зображено динаміку Індексу антикризової ефективності (*Anti-crisis effectiveness index*) для 8 різних країн світу з дати його введення (1 липня 2008 р.). Цей період дає змогу розглянути ефективність боротьби з кризою у момент переходу у його гостру фазу [5].

Розрахунки показали, що для кожної з країн пік загострення проблем був свій, однак країни з розвинутою економікою швидше відреагували на кризу і почали застосовувати антикризові заходи. На рис. 2 і 3 бачимо, що у 2009 р., на відміну від західних країн, де намітився вихід із

кризи, в Україні, Росії та Казахстані ситуація погіршувалася. Різні тенденції у розрахованих значеннях індексу засвідчили великі відмінності у результатах боротьби з кризою – ефективність заходів була значно вищою у країн із розвинутою економікою – позитивні значення індексу уже з кінця 2008 р. Успіхи України, на жаль, були найменші: найнижчі показники індексу (-2,661) упродовж всього періоду і найгірший результат (-1,092) у всій групі країн у липні 2009 р.

Вивчення світового досвіду оцінювання результатів кризи показало, що рівень її сприйняття залежить, як мінімум, від двох факторів: менталітету (чи особливостей національної культури) та довіри до органів влади. Щодо виміру першого чинника, то доречним буде згадати ре-

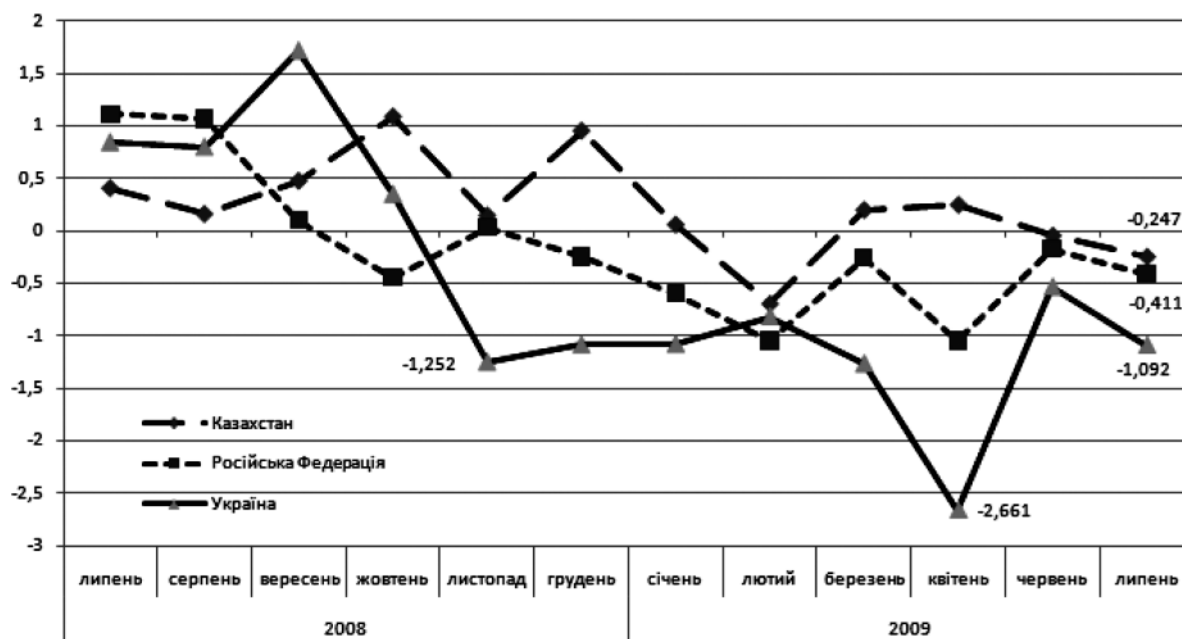

Рис. 3. Динаміка Індексу антикризової ефективності окремих країн СНД
Побудовано за даними ФБК.

Таблиця 3. Розподіл країн за співвідношенням рівнів Індексу щастя та Індексу надії у 2011 р.

Щасливі оптимісти	Щасливі песимісти	Нещасливі оптимісти	Нещасливі песимісти
<i>Високий рівень індексу щастя та економічного оптимізму</i>	<i>Високий рівень індексу щастя та низький рівень економічного оптимізму</i>	<i>Низький рівень індексу щастя та високий рівень економічного оптимізму</i>	<i>Низький рівень індексу щастя та економічного оптимізму</i>
Нігерія	Фінляндія	В'єтнам	Македонія
Гана	Швейцарія	Афганістан	Пакистан
Фіджі	Данія	Китай	Туреччина
Бразилія	Ісландія	Іран	Кенія
Узбекистан	Німеччина	Молдова	Росія
Південний Судан	Голландія	Грузія	США
Азербайджан	Еквадор	Індія	Південна Африка
Туніс	Перу		Австралія
Колумбія	Канада		Гонконг
Малайзія	Швеція		Боснія
Саудівська Аравія	Південна Корея		Україна
Вірменія	Японія		Італія
Камерун	Іспанія		Болгарія
Аргентина	Австрія		Ліван
	Бельгія		Чехія
	Франція		Єгипет
			Румунія
			Литва
			Сербія
			Ірландія
			Палестина

Джерело: [6].

зультати щорічного глобального опитування жителів різних країн світу про те, наскільки щасливими вони себе відчують. Міжнародний дослідницький центр Геллапа (*Gallup International*)

в грудні 2011 р. на основі опитаних 45 тисяч респондентів із 58 країн світу провів черговий етап дослідження в рамках побудови «Глобального барометра надії та відчаю» (*Global Barometer*

on *Hope and Despair*). Результати опитування¹ минулого року засвідчили, що світовий економічний песимізм досяг одного із своїх найвищих показників за всю історію «Барометра» з 1977 р. Однак, незважаючи на сплеск песимізму, більшість жителів Землі (53 %) вважають себе щасливими і, головне, їх учетверо більше, ніж нещасливих (13 %) [6].

Дослідники наголошують, що песимізм стосовно економічної динаміки в країні не здатен кардинально зменшити у жителів землі їхнє внутрішнє відчуття особистого щастя: 42 % песимістів по всьому світу, хоча й не сподіваються на сприятливі економічні перспективи у 2012 р., проте називають себе щасливими (табл. 3). Найбільш щасливими є жителі Фіджі (89 %), Нігерії (89 %), Голландії (81 %), Швейцарії (81 %). В Україні тільки 43 % опитаних щасливі, 14% – нещасливі, відповідно, й країна віднесена до групи нещасливих песимістів [6].

Після кризи низький рівень економічного оптимізму у великій групі країн (табл. 3) пояснюється різким спадом довіри суспільства до представників влади. За результатами останньо-

го² дослідження «*Барометр довіри*» (*Trust Barometer 2012*), яке проводиться щорічно міжнародною комунікаційною компанією *Edelman*, громадяни звинувачують уряди своїх держав у політичному та фінансовому хаосі 2011 року. В 17-ти із 25-ти країн заходам влади довіряють менше половини населення; у цілому, довіра до влади знизилась на 9 відсоткових пунктів – до 43 %. У Франції, Іспанії, Бразилії, Китаї, Росії та Японії рівень довіри до влади впав більше, ніж на 10 пунктів. У 12-ти країнах влада поступається бізнесу, засобам інформації і недержавним організаціям, тобто є інститутом якому довіряють найменше [7].

Якщо прийняти позицію досить значного кола дослідників, що світова криза 2007–2009 рр. є за своєю природою кризою довіри, то очевидним стає висновок, що держава та бізнес несуть спільну відповідальність за його розгортання та наслідки. За такого підходу позитивна оцінка сприйняття результатів виходу з кризи залежатиме від об'єднання зусиль усіх верств суспільства, зростання довіри як в середині групи так і між групами на рівні влада–бізнес–населення.

Список літератури

1. Николаев И. А., Ефимов С. В., Марушкина Е. В. Доверие в экономике: количественная оценка: [Электронный ресурс] // Аналитический доклад. – 2006. – Режим доступа: <http://www.fbk.ru/upload/contents/561/doverie1.pdf>. – Название с экрана.
2. Опубликованы результаты глобального опроса о восприятии экономического кризиса в разных странах: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/01/21/1905>. – Название с экрана.
3. WIN Crisis Index: результаты третьей волны глобального опроса о восприятии экономического кризиса в разных странах: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/09/08/2165>. – Название с экрана.
4. WIN Crisis Index: результаты четвертой волны глобального опроса о восприятии экономического кризиса в разных странах: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/11/16/2221>. – Название с экрана.
5. Николаев И. А. Марченко Т. Е., Титова М. В. Индекс антикризисной эффективности: [Электронный ресурс] // Аналитический доклад. – 2009. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/01/21/1905>. – Название с экрана.
6. Исследование Gallup International: счастливых людей в мире в четыре раза больше, чем несчастливых: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.gallup-international.com>. – Название с экрана.
7. Trust Barometer 2012: резкий спад общественного доверия к государственной власти по всему миру: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://trust.edelman.com/>. – Название с экрана.

S. Shumska

PERCEPTION OF CRISIS: APPROACHES AND ESTIMATION OF ANTI-KRISIS EFFICIENCY

In the article two going is considered near the evaluation of perception of crisis society: sociological questioning and analysis of actual data. The results of international projects are presented: WIN Crisis Index («World barometer of financial crisis»), Anti-crisis of effectiveness index, index «Global Barometer on Hope and Despair», index «Trust Barometer 2012», the basic task of which is an estimation of perception of crisis in the different countries of the world.

Keywords: index of crisis, anti-crisis effectiveness, level of trust.

Матеріал надійшов 11.04.2012

¹ У кожній країні респондентів опитували шляхом особистих інтерв'ю, телефонних інтерв'ю та он-лайн-опитувань.

² Дослідження «Барометр довіри 2012» проводилося з 10 жовтня до 30 листопада 2011 р. у форматі 30-хвилинних інтерв'ю серед 5600 респондентів – представників «проінформованої громадськості» – лідерів громадської думки двох вікових груп (25–34 та 35–64 років). Всі респонденти – економічно та соціально активні люди зі сфери бізнесу, політики, державного управління, суспільного життя своїх країн, мають вищу освіту, високий дохід, не менше двох разів на тиждень стежать за діловими та політичними подіями [7].